

„Regék tájképei között”

Amikor Krúdy 1918-ban megbízást kap Ruszka-Krajna „kistükrének” megírására, a – később kialakult elnevezést használva: kárpátaljai - helyszín már egyáltalán nem jelent újdonságot munkásságában. Addigra tucatnyi elbeszélésében és egyik leghíresebb regényében (*Őszi utazás a vörös postakocsin*) idézte meg az egykori Északkelet-Magyarország tájait, alakjait és legendáit. Krúdy kárpátaljai témájú írásai keletkezésüket tekintve sajátos időbeli megoszlást mutatnak. Egy-két kivételtől eltekintve három jól elkülöníthető időszakban fordulnak elő: 1900, 1910 és 1920 körül. Ugyanakkor más jellegűek a világháború előtti és utáni művek. A világháború elvesztését, az ország feldarabolását követően a történetmesélő novellákat teljesen kiszorítja a lírai leírás, az emlékező publicisztika (*Havasi kiért, Ábrándos városok, A nemzet lelke északkeleten, Rákóczi földje*). Meghatározó lesz a személyes, vallomássá erősödő hangnem és a jellemzőnek érzett dolgok emlékező számbavétele. Ez a fajta lírai leltár, amely általában is az egyik legfontosabb sajátossága Krúdy írásművészetének, ezekben az írásokban szinte kizárólagossá válik.

Az író Kárpátalját Magyarország, s azon belül a Felvidék, bár a szokásosnál is mostohább sorsú, de szerves részének mutatja be. Ugyanakkor nem csak a későbbi helyzet visszavetítése jogosít fel minket az egykori Felső-Magyarország legkeletibb részének elkülönítésére a nyugatibb vidékektől. Krúdy írásaiban is számos olyan megfigyelést találunk, amelyek a tájegység Felföldön belüli önállóságát, egyediségét jelzik. Az író számára oly kedves Szepességhez hasonlóan itt is vegyes nemzetiségű a lakosság, de a magyar és a „tót” mellett itt nincs jelentősége a szászoknak, viszont meghatározó

az évszázadok óta itt élő ruszinok és az új bevándorlók, a zsidók jelenléte.

Kiemelkedőek a tájhoz kapcsolódó magyar történelmi hagyományok. Krúdy írásaiban kettő válik alapvető fontosságú, visszatérő témává: a honfoglalás és a Rákóczi vezette szabadságharc. Elsősorban ezek élő emléke miatt érzi úgy az utazó, hogy – *A nemzet lelke északkeleten* című írás szavait idézve – „népmondák, legendák, regék tájképei között” halad. „Rákóczi földjei” „a magyar történelemnek mindig a bánatos, veszteségteljes lapjain szerepelnek”, de az igaz magyar érdekek felismerésének, a haza megszerzésének és megvédésének kiindulópontját is jelentik az írói mitológiában, az ihletettségs és a tenni tudás erejét. A kezdet és az újrakezdet titokzatos energiáit őrző föld: „északkeleten a nemzet lelke lakott”. *A holicsi út* a 48-as szabadságharcot is összekapcsolja a tájegység Rákóczi-hagyományával, így teremtmeg az történelmi folytonosságot, amelyet az író még a világháborúban is követni tud: „amikor még a nemzet lelke harcolt, hisz területét, testét védelmezte 1914 borzalmas telén Duklánál és a többi hegyszorosnál” (*A nemzet lelke északkeleten*).

Az Erdős Kárpátok vidéke Krúdy korában jóval kevésbé városias, mint a Felföld egyéb részei, így a hegyek és a hosszú telek fenséges zordsága közvetlenebbül befolyásolja a – falusi – lakosság életét. Más kultúrát is idéz: a Felső-Magyarország nagy részét alapvetően jellemző lengyel kapcsolatokkal szemben itt az oroszos jelleg uralkodik. Ez nem csak a ruszinok révén gyakori téma (a *Havasi kürtben*), hanem számos rövidebb írásban is alapvető „helyi színt” képvisel: „Oroszország felé megy innen a vonat, de még magyar területen vagyunk” (*Szindbád az állomáson*); „A kocsisok erre oroszosan hajtanak, három lovacskával és imádsággal. /.../ Tudod, itt az orosz szokások járnak, közel vagyunk Oroszországhoz” (*Vörös férfi, szőke leány*).

A Kárpátaljához kötődő elbeszéléseken belül viszonylag jól elkülöníthető csoportot alkotnak a történelmi tárgyúak, ezeket gyűjti össze kötetünkben a Rákóczi földje című rész (valamint itt olvashatóak az *Utazás a Tiszán* című regény egyes fejezetei is, amelyek a tájhoz kapcsolódnak, és önállóan is érthetőek). Mind a múltban játszódó, történelmi léptékű cselekmény, mind a stílus és világszemlélet viszonylagos egyszerűsége elkülöníti ezeket az Ungi berkek című rész „krúdysabbnak” érezhető novelláitól. A történelmi elbeszélések ifjúsági lapok számára íródtak, és ez szabta meg fő jellegzetességeiket: a téma megválasztásának és felfogásának hazafias irányultságát, a gyorsabb ritmusú, hangulatilag kevésbé csapongó történetmondást és a mondákéra emlékeztető hangütést (amely csak az *Utazás a Tiszán*ban válik olykor zavaróan álnaivvá).

Az Ungi berkek címmel összegyűjtött elbeszélések témájául az elbeszélő-utazó élményei (*Vörös férfi, szőke lány, Szindbád az állomáson, Tél*), illetve az érdekesnek talált helyi alakok szolgálnak (*Ungi berkek, A Paraszkiva-malom, Tutajosok*). Az utóbbiak talán mind elrontott, ki nem teljesülő életet élnek, rezignáltan vetnek számot a sorsukkal. Az egyes szám első személyben, emlékezésként előadott történetekben viszont kétarcú a táj. Egyrészt peremvidék, ahol zavarossá válnak a nemzetiségi viszonyok és szokások éppúgy, mint akár az erkölcsi törvények és emberi-társadalmi kapcsolatok. Társadalmon kívülsége ideális terepet jelent a kertes híru táncosnőkkel való találkák lebonyolítására és a parasztlányok iránti „szerelem” számára. Másrészt a boldogság mesei tája is lehet, mint a *Tél* című elbeszélésben (amely előzménye és igen közeli rokona például Kosztolányi 1932-es novellájának, a *Boldogságnak*): talán csak álom egy másik világról, amelyben a hó úgy hull, mint a kegyelem, a karácsonyi hangulat gyermeki boldogságot idéz, és még „régiki-rályok” intézik a világ sorát.

Kötetünk legnagyobb terjedelmű írása, a *Havasi kürt* 1919 után most jelenik meg első ízben. Még a Krúdy-szakértők körében is alig ismert mű. A keletkezés körülményeit tekintve alkalmi írás, de mint annyiszor, Krúdy ezúttal is úgy tudja megragadni a felkínált alkalmat, hogy maradandó becsű költszetet hoz létre.

Műfaját nehéz meghatározni: rajzok sorozata, nép- és tájleírás, riport – de az egyik első irodalmi szociográfiának is tekinthetjük. Célja a rövid életű autonóm Ruszka-Krajna ruszin (más néven rutén vagy magyarorosz) lakosságának megismertetése a hazai olvasóval. Krúdy nagy empátiával, széles körű tárgyismerettel és egyéni élményeket is mozgósítva képes eleget tenni kitűzött céljának.

Az író a ruszinokat egységes népként jellemzi, ahol az életmód közössége elmosza a műveltség, a kenyérkereset apró különbségeit (például: „Papjai és tanítói ugyanolyan egyszerű emberek, mint ő maga. A pap megfogja az eke szarvát, a tanító éjszakára az iskolába köti tehénkéjét s véle együtt alszik.”). Az ilyen egység és a szerzői azonosulás jeleként az egész nép többször egyes szám harmadik személyben, mint egy személy idéződik meg („Ő szegény megelégszik a nagyvilág legkisebb címével”, „Szeretni senki sem tud úgy, mint ő”). Az így felfogott ruténságot Krúdy a mű elején összefoglalóan öt-hat vonással jellemzi, amelyek már-már az eposzi állandó hasonlatok módjára térnek vissza később is a szövegben. Leginkább e nép szegénységét, szelidségét és egyszerűségét emeli ki. Ezenkívül többek között ábrándosságát, egészségét, hűségét (a magyar nemzethez), vallásosságát. Gyermekek, szinte történelmen kívüli: „Igaz, hogy élehetetlen; igaz, hogy gyermek még napjainkban is a megvénült, cinikus, elkorhadt népek között; igaz, hogy a szenvedések, embertelen nyomorúságok alázattal vonulnak el felette: de éppen ezért övé a jövő. Ez az egészséges, szegénységében boldog, egyszerűségében bámulatosan megelégedett nép egyszer még hallatni fog magáról.” A ruszin-

ság a népek őskorát, gyermekkorát éli abból a szempontból is, hogy közvetlenül, elevenen kapcsolódik még a civilizáció által később többé-kevésbé elfedett két alaphoz, a természet-hez és Istenhez (valláshoz, babonához). Többször tematizálódik, de a mű kép- és motívumvilágában is meghatározó ez a két képzetkör, a hasonlatok például szinte kizárólag természetiek vagy vallásiak (az utóbbiak mindenekelőtt a Bibliához kötődnek, de előfordul például kísértet vagy vasorrú bába is). A nép műveltsége is megmarad ebben a körben: „álmoskönyv és kalendárium járja itt”. Az égbe nyúló, fenyvesekkel koszorúzott hegyek, a terméketlen föld, a rideg éghajlat; az Istenben való hit és a papba vetett bizalom – ezek irányítják a rutén falvak életét évszázadok óta. Ebben a világban nincs változás és nincs egyéniség, az egymást követő nemzedékek egymás előre megszabott életét ismétlik. Az életmód és hagyomány állandósága mítoszi távlatot ad a kijelölt szerepeknek, de személytelenségükben kísérteties is teszi őket. Különösen szembetűnő ez a *Havasi kiűrt* egyik legemlékezetesebb jelenetében, amely a halotti tor fékevesztett tombolását mutatja be. A halál, sötétség, az égitestek hideg fényének és a „piros” hangok, „veres fény”, a „szövétnék módjára lobbanó” kacaj ellentétére épített jelenetben a halállal szembeszegülő élet, a mulató emberek is többértelművé válnak: megszállottságuk majdnem úgy elszemélyteleníti őket, mint a halál. A bekent arcú maskarák, az „ördögök” kísérteties mulatságának a hajnali kakaskukorékolás vet véget (csakúgy, mint „az éj boldog fantomai” Szent János-éji tűzugrálásának).

Krúdy nem idealizálja ezt a világot, legalábbis nem csak a rousseau-i eszményt látja benne. Az állandó nélkülözést ellensúlyozza a megelégedni tudás, de a szokásos értelemben vett egyéniség hiányát az író nem tudja elfogadni, hiába jelenti ez az élet magátólértetődését és a halálfélelem hiányát. Hiszen „megsemmisül élet, gondolat, nagyravágyás, eszme”, „észak-keleti Magyarország legjobb népe megfosz-

tódik az élet örömeitől, emberiség, műveltség, gondolkozás adományaitól". Krúdy minden kétsége és csalódása ellenére sem akar lemondani a kultúra és a civilizáció értékeiről. A kívülálló számára a ruszinok élete sok mindenben példamutató, reményt keltő, de nem válhat követendő példaképpé, ahogy a táj se válik igazi otthonává.

Mit jelent hát mindez egy Szindbád-szerű utazónak? Léleküdtető megmerítkezést valami frissebb, ősbibb, szokatlan létezésben: „Az élet aprólékos örömeivel s bánataival, zord félelmetességeivel és csüggedt szomorúságaival ködként elgomolyog a hajnali utazó szeme előtt. A havasi reggelen nem érezni a lét gyötrelmeit. Valamely csodálatos, soha eddig nem érzett hang hallatszik a lélekben. Tiszta és ünnepélyes a lélek, könnyű a szív, reményteljes a gondolat. A legszomorúbb ember is harmatcseppnek érzi magát egy falevélen.” De ez az élmény tudást is jelent: az irodalmi tapasztalatok valóságanyagára való ráismerést. Krúdy a ruszin világot elsősorban az orosz irodalomban (Puskinban, Lermontovban, Gogolban) látja megörökítve. Az őslakosnak tekinthető ruszin a mindennapi küszködés és hagyományai révén éli otthonává a tájat és jut el a szépségig népdalaiban. A fogékony utazó fordított utat jár be, az irodalomtól jut el az élet tényeihez. Az újabb jövevényeket azonban úgy állítja elének a szerző, mint akik még idegenek maradtak e tájon: „A boldogtalan őszi eső /.../ nem ragadja a merengés lovagvárai, esőfátyolos, piros falevelekkel behintett, szerelmes országutak felé a külsőleg álmodozó-szemű zsidónőket, hisz a betűket sem ismerik többnyire szegénykéek, amely betűkön át eljuthatnának a költők birodalmába. Mit tudják ők, hogy milyen szépséges világok terülnek el az ő korcsma-házaik, füledt ágyas-szobáik, füstös konyháikon túl!”

A könnyebb áttekinthetőség kedvéért érdemes végül a mű szerkezetét is megvizsgálni. A ruszin nép általános jellemzése mintegy keretet alkot, ez vezeti be és ez zárja a népismertetést. A második egységet, a táj és a természet le-

írását az ezek által meghatározott életmód felvázolása követi, középpontban a gyakori böjtöléssel és az élet elviseléséhez szükséges ivászat kérdésével. Ezekhez kapcsolódva programot is ad az író a nép felemelésére (elég ritka dolog Krúdynál). Ezt követően az életmód állandóságát emeli ki, ezt a részt a meghalás és a temetés leírása zárja. A falusi nép után a pásztorok világát idézi meg és a Szent János-éji párválasztás szokását, majd a búcsú leírása alkalmat ad a ruszinok vallásosságának és magyarokhoz való viszonyának érzékeltetésére. Ezt követi a kárpáti tavasznak és a ruszin húsvétnek a bemutatása, majd a korban a térség számbelileg és gazdaságilag egyre jelentősebb népességéről, a zsidókról szóló rész.

A látszólagos csapongásban valójában jól követhető logika, sokoldalú figyelem és erős lényeglátás uralkodik. Az író a gondok tüzetes számbavétele mellett is képes a jövőbe vetett hitet sugallni, már a jelenségek leírásának a sorrendjével is: a böjtöt, telet, temetést követi a párválasztás ünnepe, a tavasz és a húsvét.

Sturm László